

Соціально-правова природа заходів безпеки, що застосовуються до ув'язнених під варту та засуджених в Україні

В статті здійснений аналіз правових засад та практики реалізації у кримінально-виконавчій діяльності України заходів безпеки (фізичної сили, спеціальних засобів та зброї) до осіб, які тримаються у слідчих ізоляторах та кримінально-виконавчих установах закритого типу, а також запропоновані науково обґрунтовані заходи щодо вирішення існуючих у цій сфері проблем

Ключові слова: безпеки; фізична сила; спеціальні засоби; зброя; правові підстави; ув'язнений під варту; засуджений до позбавлення волі; виправна колонія; Персонал Державної кримінально-виконавчої служби України.

В статье осуществлен анализ правовых оснований и реализации в уголовно-исполнительной деятельности Украины мер безопасности (физической силы, специальных средств и оружия) к лицам, которые содержатся в следственных изоляторах и уголовно-исполнительных учреждениях закрытого типа, а также предложены научно обоснованные мероприятия, направленные на решение существующих в этой области проблем

Ключевые слова: меры безопасности; физическая сила; специальные средства; оружие; правовые основания; заключенный под стражу; осужденный к лишению свободы; исправительная колония; персонал Государственной уголовно-исполнительной службы Украины.

In the article analyzes the legal principles and practices in the implementation of penal activities Ukraine safeguards (physical force, special means and weapons) to persons who are held in detention centers and penal institutions of the closed type, and proposed evidence-based to address existing problems in this area

Keywords: security; physical strength; special tools; weapons; legal basis; taken into custody; sentenced to imprisonment; penal colony; Penal Service of Ukraine.

Постановка проблеми. Останні події в Україні (застосування фізичної сили, спеціальних засобів та зброї до активістів Майдану в м. Києві у листопаді 2013 – лютому 2014р.р.) активізували зазначену теоретико-прикладну проблему й у кримінально-виконавчій діяльності, а саме: практика застосування заходів безпеки до ув'язнених під варту в слідчих ізоляторах (далі - СІЗО) та кримінально-виконавчих установах (КВУ) закритого типу (до таких, згідно вимог ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України, відносяться виправні та виховні колонії) [1], показує, що нерідко персонал Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України зловживає цим правом, а, подекуди, й перевищує свої повноваження при цьому, що в кінцевому результаті приводить до суттєвого порушення прав і законних інтересів як осіб, які тримаються в СІЗО, так і засуджених, що відбувають покарання у виді позбавлення волі [2].

Як встановлено у ході даного дослідження, однією з детермінант, що обумовлює такий стан справ, є неналежне правове забезпечення даного виду кримінально-виконавчої діяльності в Україні, а також недостатня роль науковців у роз'ясненні особливостей правових підстав застосування до ув'язнених під варту та засуджених до позбавлення волі заходів безпеки, у тому числі шляхом детального викладення зазначеного питання, у першу чергу, в підручниках, навчальних посібниках і Науково-практичних коментарях до КВК України та в інших доктринальних джерелах, що й стало вирішальним при

виборі теми даної наукової розробки та визначенні її мети і задач.

Стан дослідження. Вивчення наукової літератури показано, що як у радянську добу (до 1991 р.), так і в сьогоденні означеною проблематикою вчені у більшій мірі займаються у межах закритих (конфіденційних) досліджень, що, без сумніву, теж негативно впливало на стан кримінально-виконавчої діяльності в Україні, позаяк їх результати доступними були лише для обмеженого кола фахівців (тільки для осіб, що мають відповідний доступ до державної таємниці) та, у свою чергу, не могли бути предметом наукових дискусій для широкого загалу як спеціалістів у сфері виконання покарань, так і практиків і громадськості.

Поряд з цим, варто зауважити, що окремі аспекти даної тематики досліджувались у працях науковців кримінально-виконавчого профілю, а саме: В.А. Бадири, Є.Ю. Бараша, І.Г. Богатирьова, В.В. Василевича, О.М. Джузи, С.В. Денисова, Т.А. Денисової, В. М. Дрьоміна, А. В. Кирилюка, В.О. Корчинського, О.Г. Колба, І.М. Копотуна, В. А. Меркулової, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова, І.С. Яковець, С.Я. Фаренюка та ін..

Проте кількість таких наукових розробок є мізерною, у той самий час, коли теоретико-прикладні проблеми у зазначеній сфері є очевидними та вкрай актуальними з огляду необхідності удосконалення як правових засад, так і в цілому правового механізму застосування до осіб, які тримаються в СІЗО та у виправних і виховних колоніях, заходів безпеки (фізичної сили, спеціальних засобів і зброї).

Виклад основних положень. Аналіз нормативно-правових актів України з означеної тематики засвідчив, що правові засади (відкритого характеру) застосування до ув'язнених під варту та засуджених до позбавлення волі визначені в Законі України «Про попереднє ув'язнення» [3] та в ст. 106 КВК України. При цьому їх вивчення дає підстави зробити висновок про те, що методи застосування фізичної сили, спеціальних засобів і зброї, враховуючи високу чутливість і тонкість діяльності персоналу ДКВС України у даній сфері, у цілому не протирічить принципу гуманізму, адже, як з цього приводу влучно зауважили ряд дослідників (О.Г. Колб, І.Л. Баран, Т.В. Кузьмук), застосування зазначених заходів безпеки згідно вимог закону не спрямовано проти абсолютної більшості засуджених, зокрема щодо тих осіб, які не порушують встановлений порядок утримання під вартою в СІЗО, та засуджених у КВУ закритого типу, а, навпаки, вони застосовуються проти тих суб'єктів, що нехтують законом, чинять протиправний опір персоналу ДКВС України, а також не дотримуються інших правил поведінки у місцях ізоляції особи від суспільства [4, с. 3].

Як показало вивчення міжнародних правових джерел, подібні правила має персонал СІЗО та КВУ закритого типу всіх цивілізованих країн. Більш того, це є світовою практикою. Саме тому ті особи, що порушують встановлений порядок тримання під вартою та виконання покарання у виді позбавлення волі, мають знати, що для запобігання протиправних діянь (дій чи бездіяльності) з їх боку та для забезпечення безпеки життєдіяльності як засуджених і ув'язнених під варту, так і персоналу ДКВС України чинне законодавство передбачає правові підстави та умови застосування ряду примусових заходів, аж до застосування вогнепальної зброї. При цьому звертає на себе увагу той факт, що така нормативно-правова практика створена в Україні ще у 1991 році [5].

Поряд з цим, слід зауважити, що ні у зазначених, ні в інших правових джерелах з означеної тематики дослідження, чітко не закріплена мета застосування визначених у законі заходів безпеки (фізичної сили, спеціальних засобів, зброї), що у певних

ситуаціях приводиться до виникнення надзвичайних обставин в СІЗО та КВУ закритого типу [6. с. 192-221].

Не визначена така мета й у відомчих нормативно-правових актах ДКВС України [7].

Для того, щоб дати відповідь на це питання, варто детально та всебічно з'ясувати зміст та соціально-правову природу застосування заходів безпеки до ув'язнених під варту та засуджених. Зокрема, як зазначено в ст. 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення», персонал СІЗО має право застосовувати до осіб, взятих під варту, і засуджених заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю у випадках і в порядку, передбачених цим законом. При цьому застосуванню даних заходів безпеки повинно, якщо дозволяють обставини, передувати попередження про такий намір: без попередження ці заходи можуть застосовуватись, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю персоналу СІЗО або інших осіб.

У разі неможливості уникнути застосування заходів безпеки до ув'язнених під варту чи засуджених, вони не повинні перевищувати міри, необхідної для виконання покладених на персонал даної установи попереднього ув'язнення обов'язків, і мають зводитись до завдання як найменшої шкоди здоров'ю правопорушників. Більш того, при необхідності персонал СІЗО зобов'язаний негайно надати допомогу для потерпілих.

Персонал зазначеної установи попереднього ув'язнення має право застосувати до осіб, які тримаються у СІЗО, заходи фізичного впливу і спеціальні засоби, у тому числі: 1) прийоми рукопашного бою; 2) наручники; 3) гумові палиці; 4) гамівні сорочки; 5) слезоточиві засоби; 6) світлозвуківі пристрої відволікаючої дії; 7) водомети; 8) бронемашини; 9) інші технічні засоби; 10) службові собаки – для припинення фізичного опору, насильницьких дій, безчинства, подолання протидії законним вимогам персоналу СІЗО, якщо інші способи не забезпечили виконання покладених на персонал обов'язків [4, с. 5].

Виходячи з цього, можна припустити, що законодавець метою застосування заходів безпеки до ув'язнених і засуджених у СІЗО визначив:

а) забезпечення виконання покладених на персонал цих установ попереднього ув'язнення обов'язків;

б) запобігання вчиненню особами, які тримаються у СІЗО, протиправних діянь (дій чи бездіяльності), спрямованих на порушення безпечних умов тримання у цих установах ув'язнених під варту та засуджених.

Як видається, доповнення ст. 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» запропонованою у даній роботі метою могло б на практиці не тільки впорядкувати порядок застосування до осіб, які тримаються в СІЗО, заходів безпеки, але й уникнути ряду проблем практичного характеру, пов'язаних з цим питанням.

У цьому контексті звертають на себе увагу й інші проблеми, що виникають у кримінально-виконавчій діяльності та пов'язані із застосуванням зазначених у законі примусових заходів безпеки до ув'язнених під варту і засуджених до позбавлення волі, а саме тих, що стосуються:

- виду спеціального засобу, часу початку та інтенсивності його застосування до осіб, які тримаються в СІЗО або КВУ закритого типу;

- форми, змісту та об'єму попередження персоналу ДКВС України про застосування до ув'язнення під варту або засуджених заходів безпеки.

Суть цієї проблеми полягає у тому, що чинне законодавство України у сфері кримінально-виконавчої діяльності не досить чітко дає відповіді на зазначені вище питання. Зокрема, у ст. 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» визначено, що вид

спеціального засобу, час початку та інтенсивність його застосування визначається з урахуванням обставин, що склалися, характеру правопорушення і особи правопорушника.

Як видається, виходячи з фізичних та інших наслідків застосування до ув'язнених під варту та засуджених зазначених заходів безпеки, особливо тих, що пов'язані з позбавленням життя і здоров'я осіб, дозвіл на такі дії персоналу ДКВС України має давати відповідний керівник СІЗО або КВУ.

Мова, зокрема, ведеться про застосування вогнепальної зброї. Так, у ч. 10 ст. 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» зазначено, що у разі вчинення особою, взятою під варту, нападу чи іншої умисної дії, що безпосередньо загрожує життю або здоров'ю працівників місця попереднього ув'язнення чи інших осіб, а також у разі здійснення втечі з-під варти, як винятковий захід допускається застосування вогнепальної зброї, якщо іншими заходами припинити такі дії неможливо. У разі втечі з-під варти неповнолітніх і жінок застосування зброї не допускається.

Враховуючи, що відповідно до ст. 183 Кримінально-процесуального кодексу (КПК) України [8] зазначений захід у виді утримання під вартою застосовується й до осіб, які вчинили злочини невеликої або середньої тяжкості, кількість яких у структурі ув'язнених під варту складає майже 30% [9, с. 5-6], слід право на застосування зброї до цієї категорії осіб для персоналу СІЗО виключити.

Аналогічний підхід варто застосувати й щодо засуджених, вироком відносно яких вступив у законну силу та які на протязі 10 днів очікують відправлення у КВУ закритого типу, а також засуджених, які переведені в СІЗО із КВУ відповідно вимог ст. 90 КВК України (для забезпечення проведення слідчих дій у справі про злочин, вчинений іншою особою або цією ж особою), якщо вони засуджені за злочини невеликої або середньої тяжкості (ст. 12 Кримінального кодексу (КК) України).

У цьому випадку останнє речення ч. 10 ст. 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» необхідно видозмінити та викласти у новій редакції: «У разі вчинення втечі з-під варти до неповнолітніх і жінок, а також засуджених за злочин невеликої або середньої тяжкості, застосування зброї не допускається».

Висновок. Виходячи з проведеного аналізу, реальними гарантіями та ефективними заходами щодо вирішення проблем з означеної тематики дослідження могли б стати наступні:

1). Створення психологічної служби для персоналу ДКВС України по аналогії інших силових структур України (СБУ, МВС, Збройних Сил, ін.), за допомогою якої успішно та ефективно вирішуються різноманітні психологічні стресові ситуації серед працівників цих підрозділів.

2). Розробка та затвердження на рівні спеціальної постанови Кабінету Міністрів України Програми соціальної реабілітації персоналу ДКВС України, який застосував, зокрема спеціальні засоби і зброю щодо ув'язнених під варту та засуджених, позбавлених волі, яке б включало надання для таких осіб днів відпочинку, психомедичну діагностику та психоемоційні заходи розвантаження (відвідування басейну, кімнати розвантаження, зайняття ігровими видами спорту, т. ін.).

3). Організація у кожному СІЗО та КВУ спеціальних кімнат психологічного розвантаження для персоналу цих установ та щоденне (до і після закінчення служби) проведення із заступаючим на службу нарядом осіб психологічних сеансів по знаттю стресів.

4). Збільшення кількості психологів серед ув'язнення під варту та засуджених до позбавлення волі та доведення їх співвідношення у розрахунку 1 психолог на 50 ув'язнених (засуджених).

5). Обов'язкова організація прийомів з особистих питань керівництвом СІЗО (КВУ) близьких родичів засуджених, які закінчили побачення із останніми, що дасть можливість збільшити кількість інформації відносно процесів, що відбуваються у середовищі осіб, які тримаються у СІЗО (КВУ), та запобігти вчиненню злочинів та злісних правопорушень з їх боку [4, с. 16].

6). Залучення до профілактичної роботи серед засуджених можливостей та сил останніх, особливо через призму забезпечення права кожного із них на особисту безпеку (ст. 10 КВК України) та використання природного бажання особи до життя і його захисту [10].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: прийнятий 11 липня 2003 року // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
2. Дані Генеральної прокуратури України за 2013 рік // <http://www.gp.gov.ua>.
3. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30 травня 1993 року // Відомості Верховної ради України. — 1993. - № 35. — Ст. 30
4. Колб О.Г., Баран І.Л., Кузьмук Т.В. Заходи безпеки, що застосовуються до ув'язнених і засуджених в Україні (Спецкурс «Знай свої права»). — Луцьк: Волинська обласна організація спілки юристів України, 2001. — 19 с.
5. Правила застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку в Україні: затверджені Постановою Ради Міністрів РСР від 27 лютого 1994 року // Урядовий кур'єр. — 1991. - № 14-15. — С. 6-8.
6. Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: моногр./ Копотун І.М. — К.: ПП «Золоті ворота», 2013. — 472 с.
7. Службова книжка молодшого інспектора служби нагляду та безпеки у виправних колоніях. — К.: ДДУПВП, 2000. — 32 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий 13 квітня 2012 року // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
9. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України (станом на 30 грудня 2013 року. — К.: ДПТС України, 2014. — 134 с.
10. Право на особисту безпеку засуджених до позбавлення волі в Україні: поняття, зміст та форми забезпечення / А.В. Бабяк, В.В. Василевич, З.В. Журавська та ін.; за заг. ред. д.ю. н., професор О.М. Джужи та д.ю. н. проф. О.Г. Колба. — Львів. Галицька видавнича спілка, 2014. — 254 с.